

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'28:398

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.128-137

ТЕМА ОЧИЩЕННЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТАХ ВЕСНЯНОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ

М. В. Шарапа*

У статті проаналізовано одну з найяскравіше представлених тем плану змісту невербальної частини середньополіської весняної обрядовості – тему очищення, реалізовану насамперед в обрядах Чистого четверга. Її різноплановість пов'язана зі значною кількістю магічних дій, що виникли на основі давніх міфологічних уявлень про магічні властивості води та вогню, про необхідність фізичного та духовного оновлення перед важливими періодами народного календаря, про захист від нечистої сили. За народними уявленнями, у понятті очищення відображено різні семантичні складові: досягнення фізичної чистоти; необхідність позбутися гріхів; знищення старого як умова оновлення; профілактика проникнення негативного в життєвий простір; вигнання нечистої сили, а також змії, комах тощо. Об'єктами очищувальних обрядів могли бути людина (її тіло та душевний стан); простір, у якому вона перебувала; побутові предмети, які використовувала в повсякденному вжитку. В етнолінгвістиці актуальні дослідження явищ традиційної народної духовної культури як цілісних культурних текстів у єдності всіх різнопланових компонентів, тому в статті подано опис основних репрезентантів теми очищення – одиниць акціонального, реалемного, атрибутивного, локативного, темпорального, агентивного планів (обрядових дій, предметів, ознак, часу, простору, персонажів), а також плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень у взаємозв'язку з вербальними компонентами. В одиницях плану вираження теми очищення реалізовано опозиції чисте : брудне, нове : старе, світле : темне, своє : чуже.

Ключові слова: обрядовий текст, середньополіська весняна обрядовість, тема очищення, мотив води, мотив вогню, вербальні та різнопланові невербальні одиниці обрядового тексту, міфологічні уявлення, етнолінгвістика, явища традиційної народної духовної культури.

THE THEME OF PURIFICATION IN THE MIDDLE POLISSIA RITUAL TEXTS OF THE SPRING CALENDAR CYCLE

Sharapa M. V.

The article analyzes one of the most clearly presented topics of the plan for the content of the non-verbal part of the Middle Polissia spring ritual, the theme of purification, implemented primarily

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
marina12sharapa@gmail.com
0000-0002-9140-0477

in the rites of Pure Thursday. The diversity of this theme is associated with a significant number of magical actions that arose on the basis of ancient mythological ideas about the magical properties of water and fire, about the need for physical and spiritual renewal before important periods of the national calendar, about protection from evil spirits. According to popular ideas, the concept of purification reflects various semantic components: the achievement of physical purity; deliverance from sins; destruction of the old as a condition of renewal; prevention of penetration of negative into the living space; expulsion of evil spirits, as well as snakes, insects, etc. Objects of cleansing rites could be a person (his body and state of mind); the space in which she was; household items that he used in everyday use. In ethnolinguistics, studies of the phenomena of traditional folk spiritual culture as integral cultural texts in the unity of all diverse components are relevant, therefore, the article provides a description of the main representatives of the topic of purification of – units of the actional, real, attributive, locative, temporal, agency plans (ritual actions, objects, signs, time, space, characters), as well as the plan of states, feelings, processes, phenomena representations in relation to verbal components. The following oppositions are implemented in the units of the plan for expressing the topic of purification: pure: dirty, new: old, light: dark, own: alien.

Keywords: ritual text, Middle Polissia spring ritual, theme of purification, fire motif, water motif, verbal and diverse non-verbal units of ritual text, mythological representations, ethnolinguistics, phenomena of traditional folk spiritual culture.

Постановка наукової проблеми.

Полісся – одна з архаїчних зон слов'янського світу, свідчення про традиційну духовну культуру якої мають важливе значення для реконструкції найдавніших етапів розвитку історії та культури слов'янства. Фіксація й дослідження явищ традиційної народної духовної культури середньополіської зони особливо актуальні за умов посилення тенденції швидкого відмирання, а то й безслідного зникнення набутого поліщуками досвіду, зокрема через Чорнобильську катастрофу. Такі дослідження здійснюємо на засадах етнолінгвістики, вивчаючи цілісні культурні тексти у взаємозв'язку їхніх мовних та позамовних компонентів. Оскільки предмет етнолінгвістики (у широкому розумінні) – вивчення плану змісту етнокультури, тобто давньої моделі світу, побудованої за міфологічними уявленнями, або з'ясування етимології явищ духовної культури, реалізованої в різних її формах [7: 10], то основним аспектом етнолінгвістики учені вважають дослідження мови в її відношенні до культури, установлення взаємозв'язків та взаємозумовленості елементів мови й народної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис мовних аспектів духовної й матеріальної культури з

урахуванням етнолінгвістичної методики здійснено в працях Г. Аркушина, М. Лесюка, В. Конобродської, Г. Гримашевич, Г. Доброльожі, Н. Хобзей, Т. Ястремської та багатьох інших.

Учені вказують на те, що етнолінгвістичний підхід необхідно застосовувати у вивченні лексичної мотивації обрядового діалектного тексту, адже мотиви номінації багатьох обрядових номенів часто пов'язані з міфологічними уявленнями та зумовлені актуалізацією відповідного смислового моменту в певному семантичному полі; такий підхід може бути використаний під час вивчення лексичної мотивації загалом в українському діалектному мовленні [12: 59].

Г. Гримашевич зауважує, що діалектний текст як лінгвокультурний феномен – важливе джерелом дослідження не тільки мовної картини світу українців, а й неocenенне джерело для інших наук, зокрема етнології, культурології, етнолінгвістики тощо, оскільки в ньому репрезентовано у вербальній формі світогляд, світосприйняття українців із різних теренів українського діалектного континууму, продемонстровано різноаспектні сфери життєдіяльності людей, насамперед відображено особливості матеріальної та духовної

культури як елементу менталітету етнічних груп українців крізь призму говіркового мовлення [4].

Досліджуючи діалектні тексти українських східнословобожанських говірок, К. Глуховцева описує мовне втілення окремих обрядів календарного циклу та звичаїв, пов'язаних із ними, зазначаючи, що в обрядових та звичаєвих діалектних текстах вербалізовано етнокультурну інформацію, характерну для певного ареалу. Значну увагу в цих текстах приділено номінації свят, реалій, характерних для окремих обрядів, магічних дій. Одним із висновків є те, що ритуальні дії зазвичай номіновано етнофраземами, які акумулюють у собі давню народну культуру [3].

Комплексному аналізу фразеології календарних і сімейних обрядів східнословобожанських говірок присвячено монографію І. Царьової, у якій визначено етнокультурні антропоцентричні тенденції та виокремлено сучасні вектори дослідження обрядової фразеології, з'ясовано специфіку фразеологічної картини світу як мовної універсалії сучасної лінгвістики, розкрито семантичні засади творення обрядових фразеологізмів календарного й сімейного циклу східнословобожанських говірок [11].

Г. Мартинова акцентує увагу на необхідності лексикографічного представлення діалектної лексики як актуального завдання сучасної слов'янської лінгвістики. Важливе завдання укладачів сучасних діалектних словників – репрезентація в них обрядових лексем, використання для їхнього тлумачення та пояснення фрагментів із діалектних текстів, що містять групи одиниць акціонального, агентивного, реалемного, темпорального, локативного планів та одиниці плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень. Такий підхід дає змогу максимально повно репрезентувати лексику на позначення традиційної народної матеріальної й духовної культури, уможливає збереження для нащадків специфічно

народного світобачення та світосприйняття [10].

Мета дослідження – проаналізувати в етнолінгвістичному аспекті одну з тем плану змісту невербальної частини середньополіської весняної обрядовості – тему очищення; описати основні різнопланові одиниці (у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості), якими вона представлена в обрядових текстах досліджуваного ареалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У весняному циклі народного календаря важливе значення мали обряди та ритуали очищення, оновлення (реальне та символічне) культурного об'єкта (людини, простору, побутових предметів). Мотиви очищення – це основна прикмета перехідного часу та новоріччя. Оскільки об'єктом очищення була людина (у фізичному та духовному плані), то у весняній календарній обрядовості яскраво відображена тема позбавлення гріхів. У народній свідомості пробудження природи вимагало оновлення та очищення всього, що стосувалося життєдіяльності людини. Весну вважали відповідальним для хлібороба періодом, пов'язаним насамперед із підготуванням до польових робіт. Після прийняття церковного християнського календаря такі обряди були сконцентровані навколо *Великого посту* та *Великодня*. У слов'янській народній культурі *Великий піст* сприймали як протилежний іншій частині року період, під час якого повністю змінювався спосіб життя людини, що було своєрідним підготуванням до найшанованішого та найвеличнішого свята весняного періоду – *Великодня*, яке стало символом повного духовного очищення людини.

Четвер останнього тижня Великого посту в досліджуваних говірках називається *Чистий четвер*, а тиждень має назву *Білий тиждень*. Такі назви мотивовані основними видами діяльності цього періоду, спрямованими на тілесне та духовне очищення людини, на очищення її життєвого простору. Традиційним для цього періоду був

звичай білити будинки, пов'язаний із міфологічною темою творення /оновлення світу.

Тема очищення, представлена в середньополіських весняних обрядах, досить різнопланова, у ній відображено різні семантичні та символічні складові: досягнення фізичної чистоти; необхідність позбутися гріхів; знищення старого як передумова оновлення; профілактика проникнення негативного в життєвий простір; вигнання нечистої сили, а також змії, комах тощо. Об'єктами очищувальних обрядів були людина (її тіло та душевний стан); простір, у якому вона перебувала; побутові предмети, які використовувала в повсякденному вжитку.

Одним із найбільш дієвих і найчастіше вживаних засобів очищення була вода. Давній, поширений у багатьох народів світу звичай очищуватися водою перед відповідальними моментами життя зберігся у всіх східнослов'янських народів; це було обмивання перед початком весняних польових робіт. Велике магічне значення, яке надавали цьому обряду, підтверджено тим, що його здійснювали до сходу сонця – час, який вважали найбільш сприятливим для магічних дій та замовлянь. Звичай у Чистий четвер до сходу сонця митися, купатися в річці відомий на всій території України. Поширеним було повір'я про те, що обливатися або вмиватися необхідно водою, яку приносили з джерела до сходу сонця, поки ворон дітей не купав, щоб бути здоровими увесь рік [9: 31; 13: 16].

У середньополіських обрядових текстах тему очищення (мотив води) репрезентують такі одиниці:

– акціонального плану: обмивати тіло, купатися – 1) 'процес фізичного очищення за допомогою води', 2) 'дія, спрямована на забезпечення фізичного та духовного здоров'я': *кажут, хто покупайеца ў Чистий ч'іт'вер – то ни'як'і рани, ваўки не нап'ададут* (с. Яполоть Костопільського р-ну Рівненської обл.); *Чистий чет'вер – на його м'іуца кажут, тра до схід сонца по'мица, шоб було од бо'лезн'еї,*

шоб не'чо не було (с. Чудель Сарненського р-ну Рівненської обл.); *Чистий ч'ет'вер – до с'хода сонечка тра ўс'тат' у'м'іца, по'м'іца т'реба* (с. Заровенка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); *Чистий ч'ет'вер – ко'лис' малийе були, м'ати наг'р'е'іе во'ди, нас по'ми'іе до с'ход сонца, вил':е ту'ди, де не'х'то не' х'оде'т, ни'якой не' було на нас не' ко'рости, при'ш'чоў* (с. Старе Шарно Народицького р-ну Житомирської обл.); *мити діжу – 'очищення за допомогою води одного з предметів домашнього побуту, у якому виготовляли хліб, перед ритуалом винесення до сонця' (мотив сонця, мотив плодючості) [див. також 1: 56; 2: 303; 8: 275]: хл'єб не'чут, та д'єжка та'ка, іе тре було до сонца по'м'іт, шоб во'на була ч'іста, і по'став'іт на дво'ре с бо'ханкойу хл'єба; мо то шоб хл'єб ро'д'іў, шоб ч'істий буў хл'єб; по'м'іт д'єжку, в'іне'с'ц' ў і'і'іе, зас'лат бо'ханкой хл'єба і по'став'іт і'і'іе до сонца* (с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл.); *по'ми'іе ц'у д'єжку, шоб хл'єб не'ч'еш, і до с'ход сон'ц'а об'ў'іаже ч'ер'вонойу л'ентої і в'і'ставит', шоб сон'ц'е с'ходило, і д'єжка сто'йала на дв'оре, шоб ў'далиї хл'єб буў, ч'істий, г'арний хл'єб буў* (с. Поліське Коростенського р-ну Житомирської обл.); *то'д'е ж печ'клиї хл'єб; б'рали та'к'ііе д'єжки назе'вали'с'а, с кру'жечком, то це і'і'іе ўже ў Чистий чет'вер ра'нен'ко т'реба об'м'іт', накр'ити, об'ў'іа'зати, хл'єб'інку пок'ласти, по'ка розвид'н'айе в'инеч'сти на дв'ор, шоб во'на там сонце стр'ічала* (с. Лозниця Народицького р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: вода – 'основний засіб очищення'; зілля – 'заварені у воді рослини, які використовували в обрядах фізичного очищення'; діжа – 'предмет домашнього побуту, який очищували в Чистий четвер, щоб хліб родив, завжди вдавався, був чистим'; хліб – 'покладений на діжу ритуальний предмет, який опосередковано також очищувався'; вода, якою мили діжу – 'ритуальний предмет, який використовували в обряді обливання хати для захисту від змії, комах тощо';

– атрибутивного плану: *Чистий четвер* – ‘четвер останнього тижня Великого посту, день, коли відбувалися основні обряди очищення’; *Білий тиждень* – ‘останній тиждень Великого посту, коли відбувалися основні обряди очищення, зокрема, цього дня білили хати’; *чистий* (чиста голова, чисте обличчя, чистий одяг, все чисте, чистий хліб) – ‘ознака, яку набували обрядові об’єкти після обряду очищення’;

– локативного плану: *перехрестя доріг*; *туди, де ніхто не ходить* – ‘місце, куди виносили воду після купання’; *поріг* – ‘місце, де мили діжу’;

– темпорального плану: *Чистий четвер* – ‘день виконання основних очищувальних обрядів’; *останній перед Великоднем тиждень* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’; *період до сходу сонця, удосвіта, ранок* – ‘частина доби, коли виконували основні очищувальні обряди’;

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *вода як основний засіб очищення*;

– вербального плану: *митися, вмитися, помитися; змиватися, змивати; купатися; вмиватися до сходу сонця; обмити, помити діжку; поставити діжку до сонця; діжа сонце зустрічає*.

Одним із важливих аспектів ритуального очищення було оновлення, яке стосувалося не лише духовної сфери людського буття (людина оновлювала свої думки, почуття, прагнення в періоди постів, позбуваючись гріхів), але й побутової сфери існування людини (намагання позбутися старих речей, надання нових якостей життєвому простору, у якому перебувала людина, та предметам, які постійно використовувала).

Очищення як апотропеїчний засіб ґрунтується на уявленнях про те, що ритуально чиста людина чи якийсь інший об’єкт захищені від негативного; це відображено в обрядових діях, пов’язаних з обмітанням будинку та двору, знищенням (спаленням) сміття, старих речей; білінням у хаті тощо.

Тема очищення як оновлення, набуття нових якостей для забезпечення

добробуту в майбутньому представлена такими одиницями:

– акціонального плану: *прибирати оселі та садиби* – ‘очищення оселі та садиби від сміття для оновлення’; *білити хати* – ‘процес очищення та оновлення хатнього простору (в основі виникнення обрядової дії – асоціативний зв’язок *біле / чисте*)’: *‘Чистий чет|вер – шоб було ўсе |ч’исте, т|реба замес|т’і |хату, на шл’а|ху, де ў дво|рах* (с. Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл.); *‘Чистий чет|вер – приби|рали да| ўсе; |Б’є|ла не|д’є|л’а – шоб було ўсе по|с|ц’і|ране, по|мите* (с. Чудель Сарненського р-ну Рівненської обл.); *‘Чистий [четвер] – при|б’і|рал’і, го|тов’і|са до |Паск’і, до В’є|л’і|конд’н’а, при|б’і|рал’і |хату, б’є|л’і|л’і, ст’і|рал’і* (с. Пішаниця Овруцького р-ну Житомирської обл.); *‘Чистий чет|вер – ў |хат’і шоб |ч’исто було, ў сад|ку поза|г’р’єбу|ють, |нал’ат’ с|м’єт’є ц’о|го д’н’а* (с. Ігнатпіль Овруцького р-ну Житомирської обл.); *‘Б’є|л’і|т’і|жден’, |Ч’истий чет|вер – |б’є|л’єт’ хат’и, |мажут’ при|б’і|ра|ють* (с. Ходаки Коростенського р-ну Житомирської обл.); *‘Чистий чет|вер – |кажде ста|рай’є|ца при|брат’ до |Ч’истого чет|вер|га, ўсе шоб було |ч’исто ўже, ўсе поза|м’єтат’, шоб було |ч’исте|н’ко ў дво|р’є* (с. Пиріжки Малинського р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: *віник* – ‘предмет побутового вжитку, за допомогою якого відбувалися очищувальні ритуали’; *хата, двір* – ‘об’єкти очищення’;

– локативного плану: *хата, двір, господарські приміщення* – ‘місця, де відбувалися очищувальні обряди’;

– темпорального плану: *Чистий четвер* – ‘день виконання основних очищувальних обрядів’; *останній перед Великоднем тиждень* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’; *період до сходу сонця* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’;

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *оновлення як основна передумова та елемент очищення*;

– вербального плану: *прибирати в хаті; білити хати; у хаті все пороблено*;

щоб було чисто у хаті; щоб було чисто в дворі; треба, щоб було чистенько.

Чистий четвер, четвер останнього тижня Великого посту, – це день, з яким у східнослов'янському народному календарі пов'язана значна кількість обрядів, насамперед профілактичних та очищувальних. Вогонь та вода – основні засоби очищення в обрядовості Чистого четверга. Одне з найдавніших уявлень про вогонь було пов'язане з його очищувальною та цілющою властивістю. У Чистий четвер вогонь використовували для спалення сміття та старих речей, у таких обрядових діях реалізовано мотив знищення старого як передумова наступного оновлення світу та природи.

За народними уявленнями, особливу очищувальну силу мав освячений у церкві та принесений додому вогонь. На думку вчених, запалена свічка, яка ввійшла в усі ритуали християнської церкви, замінила давнє ритуальне вогнище. У багатьох обрядах та повір'ях свіча стала символом життя. Вогонь страсної свічки, яким випалювали хрестики на стелі або над дверима, став засобом захисту від нечистої сили, очищення хатнього простору, забезпечення добробуту сім'ї [1: 56; 13: 16]. Свічку обов'язково зберігали в оселі й використовували для захисту від грому, від нечистої сили, хвороб, для припинення пожежі; свічку давали в руки людині, яка помирала, та запалювали при померлому [6: 73]. Вогонь як основний засіб очищення функціював також у купальській обрядовості. Зокрема, дослідники вважають свято Івана Купала одним зі свят вогню, оскільки найважливішим його елементом є розпалювання вогнища та ритуали, пов'язані з ним [14: 366]. Поширений у середньополіській купальській обрядовості звичай перестрибувати через вогонь указує на основне призначення купальського вогню – фізичне та духовне очищення.

Походження всіх обрядів, пов'язаних із вогнем, одні дослідники пов'язували з поклонінням сонцю, інші – надавали основного значення очищувальним властивостям вогню. Але більш доцільно

розглядати культу сонця й вогню в їх комплексності та багатофункціональності, оскільки в обрядах можуть поєднуватися елементи різних культур. Вогонь у давніх уявленнях слов'ян міг бути не тільки засобом очищення, але й провідником на той світ, що, імовірно, вплинуло на сприйняття властивостей вогню [6].

У середньополіських обрядових текстах тема очищення (мотив вогню) представлена такими одиницями:

– акціоного плану: спалювати старі речі – 'знищення старого, щоб позбавитися від того, що втратило актуальність і непридатне для використання, та сприяти оновленню' (мотив нечистої сили): до |сонца позаг|ребайем кру|гом |хати|, за|пал'ем на уг|лу, ч'і де – шоб одга|н'ало у|с'у не|ч'істу |с'ілу, шоб |іме|чно дим по|шоў (с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл.); у |Ч'істий ч'ет|вер см'і|т':а |пал'ат, шоб ў|с'ака |гадос'ц' не| |л'езла (с. Мощаниця Лугинського р-ну Житомирської обл.); в'і|носили да па|лили ста|ре (с. Лозниця Народицького р-ну Житомирської обл.); спалювати сміття – 'символічне знищення всього негативного': с|м'ет':е ўс'е т|реба спа|літ, йак за|греб'т'і дво|ра – це т|реба зро|біт' до с|ходу |сон'ц'а (с. Дитятки Чорнобильського р-ну Київської обл.); випалювати вогнем зі страсної свічки хрестики – 'обряд очищення хатнього простору за допомогою вогню' (мотиви вогню, нечистої сили): пр'і|ходз'ілі у |хату і ро|білі і на д|в'ерах хре|ста, і на с|тол'і, шоб н'і|йак'і зли |духи не| ў|ходз'ілі ў |хату (с. Копище Олевського р-ну Житомирської обл.); ў |церкв'і йак за|палили – ти по|в'і|на зберег'ти цеї о|гон', при|нести ду|дому, об|нести кру|гом |хати і по|палит' х|рестики|, де ми| про|ходим, це |тоже обе|р'іє, |Ч'істого ч'ітвер|га, стра|сний обе|р'іє (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); прійш|ли ду|дом, при|несли, зро|били х|рестика, во|на ле|жит', шоб не|ч'іста |сила у |хат'і не| була, шоб було спо|коїно у |хат'і (с. Стирти Черняхівського р-ну Житомирської обл.); на |Ч'істий ч'ет|вер

роб'їм хрес|ти с тих с'їв'єчок, у хат'ї т|реба роб'їт' хрес|та, неч'їсту |силу одга|н'їає (с. Межирічка Радомишльського р-ну Житомирської обл.); обхїд із запаленою освяченою страсною свічкою навколо хати, господарських приміщень – ‘символічне створення захисної межі’: страс|на с'їв'єч'ка |дуже |добра ў|дома, йак п|рїїдеш у|веч'єр'ї. нап|проти |сон'їа об|носимо (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); кру|гом хати об'ї|ти, кру|гом хлє|ва об'ї|ти, шоб ни|йакє злє ни|чого неч'ї подийш|ло (с. Заньки Радомишльського р-ну Житомирської обл.); об|ходили хату (с. Старе Шарно Народицького р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: вогонь – ‘основний засіб очищення’; вогнище – ‘очищувальна обрядова реалія’; старі речі – ‘речі, які підлягали знищенню, для виконання обрядів очищення та оновлення’; освячена свічка (страсна) – 1) ‘свічка, вогнем якої випалювали хрестики’, 2) ‘свічка, яку використовували для захисту від нечистої сили’; сміття – ‘предмети, які асоціювалися з чимось негативним та підлягали знищенню’;

– атрибутивного плану: страсна свічка – ‘ознака, яка визначала очищувальні властивості свічки’; старі речі – ‘ознака, яка вказувала на зв'язок із негативним’; святий вогонь – ‘ознака, яка визначала магічні властивості вогню, зокрема очищувальні’;

– локативного плану: церква – ‘місце освячення страсних свічок’; хата, хлів, двір – ‘місця проведення основних очищувальних обрядів’; сволок (на сволоці), стеля (на стелі), двері (на дверях, у дверях, по дверях, над дверима), вікно (на вікні, по вікнах), покуть (на покуті), образи, ікони (біля образів, перед іконами, коло ікон), ворота (на воротах) – ‘місця, де робили хрестики страсною свічкою’; кругом хати, кругом хліва – ‘місця, де відбувався обхїд із запаленою свічкою’; зовнішній куток хати – ‘місце, де спалювали сміття’; внутрішній куток хати, під хлівом – ‘місця, де зберігали віник’;

– темпорального плану: період до сходу сонця – 1) ‘період виконання основних очищувальних обрядів’; 2) ‘період, коли палили вогні в Чистий четвер’;

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: вогонь як основний засіб очищення;

– вербального плану: палити старє; палити сміття, шоб відганяло нечисту силу; обходити хату, об'їти кругом хати; напроти сонця обносити свічку; приносити вогонь; страсна (четвергова) свічка; робити, ставити, коптити, малювати, писати, випалювати, попалити хреста (хрести, хрестики); Чистого четверга, страсний обєрїг; шоб нїякі злі духи не входили; нечисту силу відганяє.

Для періоду святкування Чистого четверга характерні також ритуали очищення землі від змії, комах тощо та магічні дії, спрямовані на їх вигнання, семантичною основою яких найчастіше було створення магічного кола навколо всього простору, своєрідного сакрального кордону. Основним засобом такого захисту було обмітання навколо будинку до сходу сонця.

Репрезентантами цих обрядових дій у середньополіських текстах є такі одиниці:

– акціоного плану: символічне обмітання навколо будинку (господарських приміщень) – ‘обєрїг від змії, комах тощо та засіб їх вигнання; від поганих людей; від нечистої сили’: до сх'єд |сон'їа поза|м'єтат' т|реба най|круг хати, шоб неч'їйакє |поган' неч'ї |л'єзла у хату, тїм в'їноком б|рали, йак |гусеч'ї на ка|пус'ї (с. Глинне Рокитнянського р-ну Рівненської обл.); до с|хода |сонєч'ка тра ўс|тат', у|м'їца, даї |в'їнеч'ком кру|гом хати п|рот'ї |сонєч'ка, кру|гом хати пошюї от сє|бе, от сє|бе, і |того |в'їнеч'ка ўже дер|жат', йак |гусєница на ка|пусту напа|де, цїм |в'їнеч'ком зм'ї|тайут' (с. Заровенка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); |матї ўс'єгда в'їз'їме ў|їєнеч'ка, |тїк'ї розвїд|н'їає, шч'є до сход |сон'їа, цє зроби, об|мести кру|гом хати, цє і|де і кру|гом хати ўсє об|м'єтайє, ўсє поганє

обм'ятайеца (с. Куліші Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); *шч'е ж белруц веніка да три рази веніком обм'ятайуц, да веніком метуц хату, де те сл'м'еу'еко таже ок'ружк'і хати поси'пайуц* (с. Хочино Олевського р-ну Житомирської обл.); до сход сон'ца т'реба обм'ести кру'гом хати, тої в'єник пок'ласти, йак гус'ін заводи'ца на ка'пус'ц'і, т'реба побр'ізкат' (с. Рясне Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); до сход сон'ца кру'гом хату обм'ес'ц'і, [то] н'ікаг'да н'і'йака пакос'ц' не пр'іпоў'зе, три рази обм'ес'ц'і, нада пом'іца, помол'іца Оч:е наш, ўз ат в'ін'єчка і проїти три рази кру'гом хати, кру'гом са'райа, а йак не ўсп'є'вайеи, шо мае сон'це з'їти, то с кол'соу, вез'ми косу на плеч'і і три рази проїди – н'і'зашч'о, н'і йашч'ер'іца, н'і'чого ў поўдворку н'є буде (с. Мощаниця Лугинського р-ну Житомирської обл.); до сх'ід сон'ца може'те обм'ести хату, кажут' – не' будут' пау'к'і на'лазит', не' буде ў'с'ака неч'іс'ц' і погані' л'уди, т'реба об'іг'ти б'і'гом кру'гом хати з в'іне'чком – і ўсе от хати, от хати, ту'ди на до'рогу (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); ўран'ц'і ра'нен'ко ўста'йут' і обм'і'тайут' кру'гом хати в'іне'чком, от хл'є'і'ва, щоб н'і'йака поган' не' пр'іпоў'зала до хати (с. Лісівщина Коростенського р-ну Житомирської обл.); кру'гом хати обм'і'тали в'іником, шоб чисто було кру'гом хати, шоб ниде н'і'чого не' заводило'с'а (с. Стирти Черняхівського р-ну Житомирської обл.); до сход сон'ца хату нада обм'ести' в'є'ничком у дво'рах, хл'є'ві з л'і'вої ру'ки, л'є'вої ру'кою, бо кажут' л'у'ди'на іде то по прав'ї сторо'ні Ісус Хрис'тос іде, а по л'є'вої – ўже неч'і'добре іде (с. Дитятки Чорнобильського р-ну Київської обл.).

– реалемного плану: *віник; коса; вода, якою мили діжу* – 'засоби, за допомогою яких утворювали умовний кордон між своїм / чужим'; *віник* – 1) 'предмет домашнього побуду, за допомогою якого відбувалися очищувальні ритуали'; 2) 'ритуальний предмет, яким виконували

обряд обмітання хати для захисту від змії, комах (потім використовували для знищення гусені)'; *коса* – 'ритуальний предмет, який використовували в обрядах обходу хат для захисту від змії, комах, усього негативного';

– атрибутивного плану: *новий віник* – 'ознака віника, яким обмітали кругом хати';

– агентивного плану: *змії, комахи, нечисть* – 'істоти, на відлякування та вигнання яких були спрямовані очищувальні обряди';

– локативного плану: *кругом хати* – 'місце утворення умовного кордону, межі між своїм та чужим';

– темпорального плану: *до сходу сон'ця* – 'період, коли відбувалися обряди очищення';

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *створення умовної захисної межі як передумова очищення простору*;

– вербального плану: *обм'ести хату; обм'ести кругом хати; обм'ести до сходу сон'ця; мести від хати; усе погане обмітається; щоб ніде нічого не заводилося; щоб ніяка погань не лізла; ніяка пакость не приповзе; щоб чисто було кругом хати*;

Одиниця акціоного плану обмітання навколо будинку (господарських приміщень) перебуває в синонімічних відношеннях із такими одиницями цього ж плану: *обхід будинку з віником або косою; обхід будинку зі свічкою; обливання хати водою, якою мили діжу; посипання сміття навколо хати*, семантичною домінантою яких є створення уявної межі між своїм та чужим за допомогою символічно створеного кола. У цих ритуальних діях спостерігаємо реалізацію опозиції *своє : чуже*. Основною моделлю апотропеїзації в очищувальних обрядових діях, спрямованих на попередження появи та негативних дій нечистої сили, було створення своєрідних перешкод за допомогою магічних ритуальних дій, сакральних предметів, невразливих до впливу злих сил.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, в основі формування обрядових текстів, які

репрезентують тему очищення, відображено насамперед давні уявлення про магічні властивості вогню та води. Різноманітність цієї теми змісту весняної обрядовості зумовлена багатоаспектністю сприйняття поняття очищення (як фізичного та духовного процесу), об'єктів очищення (людина, простір та час, навколишнє середовище та його елементи), засобів і способів очищення (використання вогню та води; формування кордонів та перешкод для проникнення негативного; знищення негативного або його уособлень) тощо. В одиницях плану вираження теми

очищення реалізовано опозиції *нове : старе, світле : темне, чисте : брудне; своє : чуже.*

Перспективність таких досліджень зумовлена необхідністю встановлення локальних розбіжностей та ареальних зв'язків у мовних і позамовних явищах середньополіської весняно-літньої календарної обрядовості, що має важливе значення для виявлення в їхньому складі архаїчних елементів, реконструкції прастану обрядів та шляхів їхнього історичного розвитку.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка. Київ, 2006. 328 с.
2. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. XIX ст. в записі Михайла Пйотровського. *Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів, 1996. С. 291–336.
3. Глуховцева К. Д. Обрядовий та звичаєвий діалектний текст в українських східнослов'янських говірках. *Мова і міжмовна комунікація*. 2017. Вип. 1. С. 177–187.
4. Гримашевич Г. І. Діалектний текст як лінгвокультурний феномен. *Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти*: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. С. 52–58.
5. Климець Ю. Д. Функціональна семантика вогню у святкуванні Івана Купала на Волині і Волинському Поліссі. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 264–268.
6. Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди: етнолінгвістичні студії. Житомир, 2007. Т. I. 356 с.
7. Конобродська В. Л. Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (замість передмови). *Етнолінгвістичні студії*. 1. Житомир, 2007. С. 7–19.
8. Кравченко В. Етнографічний нарис про Волинь. *Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів, 1996. С. 257–282.
9. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. Київ, 2002. 189 с.
10. Мартинова Г. Діалектний словник як репрезентант явищ матеріальної та духовної культури народу. *Gwary Dziś*. 2018. Вип. 10. С. 127–133.
11. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослов'янських говірок : [монографія]. Дніпропетровськ, 2015. 258 с.
12. Цимбал Н. Етнолінгвістичний аспект вивчення лексичної мотивації в українському діалектному мовленні. *Етнолінгвістичні студії*. 1. Житомир, 2007. С. 56–64.
13. Чубинський П. Мудрість віків. (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2-х кн. Кн. 2. Київ, 1995. 224 с.
14. Яреценко А. Етнографічні особливості України. Українські традиції / упоряд. О. В. Ковалевський. Харків, 2003. С. 353–429.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boriak, O. O. (2006). *Ukraine: etnokulturna mozaika* [Ukraine: ethnocultural mosaic]. Kyiv. 328 p. [in Ukrainian].
2. Vozniak, M. (1996). *Narodnyi kalendar iz Ovruchchyny 50 rr. XIX st. v zapysi Mykhaila Piotrovskoho* [People's calendar from Ovruchchyna of the 1850s in the

- record of Mykhaylo Piotrovsky]. *Drevliany. Zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*. Lviv. Pp.291-336. [in Ukrainian].
3. Hlukhovtseva, K. D. (2017). Obriadovi ta zvychaievyi dialektnyi tekst v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Ritual and customary dialect text in Ukrainian East Slobozhan dialects]. *Mova i mizhmovna komunikatsiia*. Iss. 1. Pp.177–187. [in Ukrainian].
  4. Hrymashevych, H. I. Dialektnyi tekst yak linhvokulturnyi fenomen [Dialect text as a linguocultural phenomenon]. *Linhvokulturnyi dyskurs u paradyhmi profesiinoi osvity: Zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Pp. 52–58. [in Ukrainian].
  5. Klymets, Yu. D. (1996). Funktsionalna semantyka vohniu u sviatkuvanni Ivana Kupala na Volyni i Volynskomu Polissi [Functional semantics of fire in the celebration of Ivan Kupala in Volyn and Volyn Polissia]. *Polissia: mova, kultura, istoriia*. Kyiv. Pp. 264–268. [in Ukrainian].
  6. Konobrodska, V. L. (2007). Poliskyi pokhovalnyi i pomynalnyi obriady : etnolinhvistychni studii [Polissia funeral and memorial rites: ethnolinguistic studies]. *Zhytomyr*. Vol. I. 356 p. [in Ukrainian].
  7. Konobrodska V. L. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka na shliakhu poshuku (zamiest peredmovy) [Ukrainian ethnolinguistics on the way of search (instead of preface)]. *Etnolinhvistychni studii. 1*. Zhytomyr. Pp. 7–19. [in Ukrainian].
  8. Kravchenko, V. (1996). Etnohrafichni narys pro Volyn [Ethnographic essay about Volyn]. *Drevliany. Zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*. Lviv. Pp. 257–282. [in Ukrainian].
  9. Maksymovych, M. (2002). Dni ta misiatsi ukrainskoho selianyina [Days and months of the Ukrainian peasant]; translated from Russian. Kyiv. 189 p. [in Ukrainian].
  10. Martynova H. (2018). Dialektnyi slovnyk yak reprezentant yavysch materialnoi ta dukhovnoi kultury narodu [Dialect dictionary as a representative of the phenomena of the material and spiritual culture of the people]. *Gvary Dziś*. 10. Pp. 127–133. [in Ukrainian].
  11. Tsarova, I. V. (2015). Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeologii skhidnoslobozhanskykh hovirok [Ethnocultural semantics in the ritual phraseology of East Slobozhan dialects]: [Monograph]. Dnipropetrovsk. 258 p. [in Ukrainian].
  12. Tsymbal, N. (2007). Etnolinhvistychnyi aspekt vyvchennia leksychnoi motyvatsii v ukrainskomu dialektnomu movlenni [Ethnolinguistic aspect of the study of lexical motivation in Ukrainian dialect speech]. *Etnolinhvistychni studii. 1*. Zhytomyr. Pp. 56–64. [in Ukrainian].
  13. Chubynskyi, P. (1995). Mudrist vikiv. (Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho) [Wisdom of the Ages. (Ukrainian ethnology in the creative heritage of Pavlo Chubynsky)]: in 2 books. Book. 2. Kyiv. 224 p. [in Ukrainian].
  14. Yareshchenko, A. (2003). Etnohrafichni osoblyvosti Ukrainy [Ethnographic features of Ukraine]. *Ukrainski tradytsii / arranged by O. V. Kovalevskyi*. Kharkiv. Pp. 353–429. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024